

Reformationen i dansk kirke og kultur, bind I-III
Niels Henrik Gregersen og Carsten Bach-Nielsen
(red.)
Syddansk Universitetsforlag, 2017
1518 sider

Anmeldt af Kurt E. Larsen (i tale ved lanceringen på Københavns Universitet, 29. september 2017).

Dette trebindsværk må siges at være Luther-jubilæumsfejringens litterære højdepunkt. Henvend 1500 sider om reformationen i dansk kirke og kultur, fra 1517-2017. Jeg har været meget glad for at læse værket igennem. Trods de mange sider har det været en fornøjelse. Det er sjældent, at et forskningsbaseret historieværk kan præsenteres som »underholdende«, men det står der (bind I, side 13), og mange timers læsning senere vil jeg konkludere, at værket har levet op til det. Det er et flot bogværk. De lærde artikler er suppleret med et hav af gode billeder, avis-klip og sjove karikaturtegninger. Sjovest for mig var den præst, der i et udslag af reformationsiver og sprogmodernisering står ved graven og ikke siger: »Af jorden skal du igen opstå«, men siger det moderne: »Hav en fortsat god dag« (III, 144). Det krydrer også kapitlerne, når man hører, at biskop Resen foredrog over Ny Testamente i tyve år uden at nå igennem det (I, 250). Eller Kaj Munk, der troede, Luther ville brække

sig i Abrahams skød, når han overværede, hvordan danske teologer i 1936 fejrede ham selv ved at fremhæve læren om retfærdiggørelse af tro (III, 85).

Værkets styrker træder frem, når man sammenligner med 1936-værket. Det jubilæumsår udkom en tyk bog med titlen: Luthers arv og Danmarks kirke. Som titlen viser, samlede man sig dengang om kirken. Det var en grå bog, skrevet af en række mænd fra kirken. Nogle ganske få billeder, ellers en række kirke-artikler. Det nye værk er meget større. Også meget bredere, fordi det beskriver følgerne af reformationen: Kunst, musik og skolepolitik er med. Også dansk litteratur er dækket for visse perioder. Det nye værk er en universitetsbog og handler meget om fagteologer – uden dog at glemme forkyndelsen og de andre ting fra kirkens hverdag, som 1936-bogen fokuserede meget på. Dengang var også de kirkelige retninger vigtige, og syv af dem præsenterede sig selv og deres syn på reformationen. Det har

redaktørerne til det nye værk ikke valgt, og det afspejler udviklingen i kirke, folk og tværfagligt videnskabeligt arbejde i Danmark fra 1936 til 2017. Det er helt naturligt.

Der har været store forventninger til dette værk. I Kritik 2010 hed det på bagsiden, at det var en grov og selvfed historieforfalskning, at europæisk oplysning og ytringsfrihed går tilbage til Martin Luther. »Man hører ofte, at det Islam har brug for er en Luther. Hm – en antisemitisk, teokratisk skriftfundamentalist med blodtørst over for anderledes tænkende? Sådan en har Islam da allerede – han hedder Osama Bin Laden«. Inde i selvsamme nummer af Kritik lød der helt andre stemmer. Blandt andet skrev Per Ingesman, at dansk »historisk og kirkehistorisk forskning har i alt for høj grad været interesseret i selve begivenhedsforløbet omkring reformationens indførelse. Vi mangler nærmere studier i det nok så vigtige spørgsmål om, hvad reformationen på langt sigt kom til at betyde for det danske samfund«. Lykkedes projektet så? Fik vi den oversigt, vi havde håbet på? Ja, det er lykkedes at vise vores lands arvegods fra reformationen. Det er en bedrift.

Naturligvis er der også noget at diskutere. Og man kan begynde med at tage fat i det særligt danske. Mange af os har sikkert prøvet at skulle forklare den danske kirkelige virkelighed over for udlændinge, og de kære amerikanere, tyskere eller bare nordmænd forstår simpelthen ikke den danske folkekirkeordning. Ingen anden kirkeordning er som den danske, skriver Ditlev Tamm (II, 181). Kunne det ikke give mere anledning til at overveje,

hvad der særligt har været på spil her, siden vi – i forhold til andre lutherske kirkesamfund – åbenbart har gået vores egen danske vej? Hvorfor er der en særlig dansk, luthersk model i kirkelivet (III, 336). Komparativ kirkehistorie er en besværlig ting. Der er undervejs små spændende udblik til andre lande: Der var færre feminist-teologer i Danmark (III, 111) og mindre politisering i Danmark. Det kunne dog have været spændende med flere udblik og sammenligninger mellem det danske og andre lutherske lande, kulturer og kirkesamfund.

I den forbindelse kan man bemærke, at værket til en vis grad er sejrherrenes historie. Andre lutherske kirker og lande havde fra midt i 1800-tallet stærke ny-lutherske bevægelser med forskellige slags konfessionel lutherdom – i Norge, Sverige, Tyskland, for ikke at sige USA. Men det fik vi ikke i Danmark, trods tilløb i årene 1840-1860 og senere. Og hvorfor ikke det? Og hvad betød det for dansk teologi og kirkeliv, at vi fik så forholdsvis få konfessionelle lutheranere i kirke og teologi? Værket beskriver meget udførligt, hvad der har levet i Danmark, men ikke hvad vi ikke fik med fra Luther. Nadveren var som bekendt meget vigtig for Luther og reformationens gang. Men den spiller en meget lille rolle i bogen. Mange forfattere giver deres forskellige bud på linjen fra Luther til velfærdsstaten, men hvordan Luthers teologi om nadveren og dansk syn og praksis vedrørende nadver er, kunne være udfoldet meget mere. Hvorfor blev det, der var så vigtigt for Luther, så uvigtigt netop i det lutherske Danmark? I 1936-jubilæumsbogen havde biskop J.

Ammundsen en artikel om den danske kirkes særpræg, og en tilsvarende opsamlende artikel kunne jeg godt have ønsket med i værket.

Man sidder også tilbage med spørgsmålet om, hvad det har betydet, at vi blev netop lutherske, og ikke præget af andre grene af reformationen. Calvin hævdes at have været bedre til at forbedre samfundet og den enkelte (I, 44), men hvordan kan man så sige, at netop lutherdommen virkede samfundsforandrende? Redaktørerne taler om protestantismens mentalitet som afgørende for samfundet i Nord-europa (I, 24), og jeg er ikke uenig, men burde man så ikke have gået dybere ind i, hvad det betød for Danmark, at netop lutherdommen (og ikke Calvin, III, 181; 187) blev næsten enerådende her? Nogle gange; antydes der en påvirkning fra ikke-luthersk side. De katolske sygehuse kaldte de danske frem (II, 28). Vækkelsesbevægelser stod bag demokrati (II, 46), og kirkeligt socialt arbejde stod bag of-fentlig forsørgelse før staten (II, 145). Det kunne have været interessant at få dette udfoldet mere: Hvad har frikirker og vækkelsesbevægelser med en eller anden grad af påvirkning fra ikke-luthersk protestantisme haft af betydning? Frikirkerne er ikke meget med i bogen – de var heller ikke procentvis mange, men hvordan har de påvirket de lutherske?

Det er en overvejelse værd, om man i for høj grad kan søge reformationens spor med den store lup. Jeg har læst kapitlerne igennem med det spørgsmål i baghovedet: Er der i dette historiske stof en tydelig linje tilbage til reformationen? Det er der i de fleste tilfælde og det bliver

påvist. Men undervejs støder man ind i folk, der var helt på afstand af Luther og reformationens kerne. Hvordan mon teologiprofessor Hornemann selv har tænkt om sit forhold til reformationen, da han i 1818 gengav Romerbrevet 1,17 ved: »Den retfærdige skal vorde lykkelig ved sin retskaffenhed og sin dyd« (II, 208)? Eller teologiprofessor Eduard Geismar, der i 1932 slog et slag for synergismen. Da er man vel nogenlunde så langt fra Luthers og hele reformationens kerneteologi, som man kan komme. Hvilken mening giver det så egentlig at tale om en arv fra reformationen? En ting er, at der er ting hos Luther, Niels Henrik Gregersen ikke synes nutiden kan bruge i dag (III, 467), men kan der ikke også være teologer, der simpelthen er så langt fra reformationens centrale anliggender, at det ikke mere giver mening at tale om nogen arv? Min bedstefar var gartner, men det får ikke mine planter til at gro, for jeg har hverken lyst til eller forstand på havebrug, og hvad kan det så bruges til, at der i min slægt har været gartnere engang?

Som regel lykkes det forfatterne at få knyttet tråden mellem de forhold de beskriver og arven fra reformationen. Enkelte gange er der taget noget med, der ikke har nogen reel kontakt til reformationen. Det gælder for eksempel nutidens salmer og kirkemusik. Jeg er ikke overbevist om et link fra gospelkor i folkekirken til reformationen – ud over friheden til flere musikformer. Simon Grotian siges at være i familie med Brorson og Ingemann langt ude (III, 428) og Iben Krogsdals mod-salmer er også taget med. Min amerikanske dogmatiklærer tilhørte

som lutheraner fra Brooklyn et meget lille mindretal. Tænk at bo i Danmark, sagde han – alle er lutherske. *Even the cows are lutherans!* I stedet for at prøve at gøre alt og alle i Danmark til lutherske kunne man overveje den mulighed, at reformationens arv simpelthen nu er brugt op. Mod sagt eller simpelthen glemt på salmeområdet.

Tilsvarende: Vi får en glimrende oversigt over historien om skiftende ægteskabsforståelser. Ville det ikke være reelt at sige, at reformationens tanker om ægteskab nu er forladt, bortset fra i nogle små mindretal af teologer og kirkeretninger? Arven er brugt op! (III, 393). Redaktør Gregersen skriver selv, at teologi fortsat skal være en sekulær praksis (III, 288) – og det må vel også høre til i gruppen af emner, hvor man bevidst imødegår arven fra Luther og reformationen.

Jeg bemærker også, at forfatterne ikke altid er enige. Der er mange og ret forskellige bud på forholdet mellem Luther og nutidens velfærdssamfund og det er i orden i et værk hvor henved fyrrer forfattere har bidraget fra hver deres fagfelt. Når man når frem til nutiden, så sker det i stigende grad, at aktuelle teologiske og kirkepolitiske positioner træder frem hos forfat-

terne. I afsnittet om kirken i 1900-tallet er der to syn på Ribers-sagen – altså sagen med den nyreligiøse kirketjener, der først blev udelukket af folkekirken. Herom har Lisbeth Christoffersen én kirkepolitisk mening, nemlig at såkaldte »kirkelige garantier« ikke er godt (II, 203), mens Hans Raun Iversen kort efter indtager den modsatte holdning (III, 243). Det er naturligvis i orden at være uenig, men i et værk af denne kvalitet kan man savne den syntese, der ser argumenterne i et metaperspektiv og sætter synspunkterne i relation til reformatorerne.

I ethvert bogværk kan en anmelder påpege mangler. Men det skal ikke skjule for det faktum, at der er en mængde stof i værket. Der er talrige detaljer at arbejde videre med, så også på den måde er værket fremtidsorienteret og brugbart som en vidensbank i fremtiden. Mine kritiske bemærkninger skal ikke underkende, at jeg faktisk mener, at der er tale om en stor dag i dansk kirkehistorieskrivning. Nu er der på sagligt og fagligt højt plan givet meget mere dokumentation for reformationens langsigtede følger i dansk kirkeliv. Tillykke til redaktørerne og forfatterne.